

BIJZONDERE LIBELLEN IN FRYSLÂN

Sietske Rintjema & Karin Uilhoorn m.m.v. E. Peter de Boer

De laatste jaren houden steeds meer mensen zich bezig met insecten, van dag- en nachtvlinders tot wantsen. Ook libellen vormen een belangrijke groep binnen de insecten. Het feit dat zij een duidelijke relatie hebben met de waterkwaliteit en de structuur van water- en oevervegetatie, maakt deze groep ook voor beheerders van natuurerreinen interessant. Het voorkomen van bepaalde soorten libellen zegt immers iets over de effecten van beheer en inrichting op water. Waarnemingen van libellen worden in Nederland verzameld door de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie (NVL), De Minderstichting en EIS-Nederland, die hiervoor een gezamenlijke database beheren. Aan het einde van dit jaar verschijnt er een atlas van de Nederlandse libellen, waarin alle waarnemingen tot en met 1997 zijn opgenomen. Na 1997 is er echter een aantal verrassende libellenontdekkingen gedaan, die zeker ook in de atlas zullen worden besproken. Van een aantal nieuwe en interessante waarnemingen die recent in Fryslân zijn gedaan, wordt in dit artikel een overzicht gegeven.

LIBELLENONDERZOEK IN FRYSLÂN

Voor Friese libellenwaarnemingen uit het verleden zijn slechts enkele personen verantwoordelijk, waaronder Y. Wynalda en een handjevol NJN-ers. Geleidelijk aan zijn daar de laatste jaren waarnemers bij gekomen, waaronder M. Zijlstra, A. van der Burgh, P. Zumkehr, R. Griffioen, J. Bijlsma, Th. de Groot, T. Jager en J. Hooijmeijer. Het enthousiasme voor libellen is in Fryslân de laatste jaren mede aangewakkerd door het 'Ferbân foar Oare Bisten' van de Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF), in de persoon van M. Zijlstra, die ook een libellenwerkgroep in het leven riep. Samen met R. Ketelaar organiseerde hij daartoe in het voorjaar van 2001 een bijeenkomst over libellen. Later in datzelfde jaar werd een korte basiscursus libellen gegeven (indusief excursies), waaraan tien mensen deelnamen.

Vanaf 2001 is P. de Boer voor It Fryske Gea gericht op zoek naar libellen in Fryske Gea-terreinen. De vereniging stelt zich ten doel om van al haar (water- en moeras)gebieden een overzicht van voorkomende libellensoorten te hebben. Inmiddels is een conceptrapport verschenen van alle tot nu toe bekende libellenwaarnemingen uit de terreinen van It Fryske Gea, waarin ook De Boer's eigen waarnemingen uit 2001 zijn opgenomen. Het rapport is voor It Fryske Gea een interne handleiding voor het toekomstig libellenonderzoek in Gea-terreinen. Daarnaast vormde het een welkome bron van informatie bij de totstandkoming van dit artikel. Langzamerhand raken meer medewerkers van It Fryske Gea enthousiast voor het libellenleven en komen er ook waarnemingen binnen van bijvoorbeeld G. Krottje, J. Dijkstra en R. de Ree.

Blauwe glazenmaker ♂

foto: Evert Ruiter

DIT ARTKEL

Bovengenoemde feiten maakten dat het idee ontstond een artikel te schrijven over bijzondere libellenvondsten in Fryslân, met als hoofddoel nóg meer mensen te enthousiasmeren en te interesseren voor libellen, maar ook om ervoor te zorgen dat leemtes in kennis gerichter kunnen worden ingevuld. Zo zal de kennis over het voorkomen van libellen in Fryslân verder toenemen en kan er wellicht over een aantal jaren een specifieke libellenatlas voor Fryslân worden gemaakt, op het niveau van kilometerhokken, naar een eerder idee van M. Zijlstra (Zijlstra 2001⁴). De intentie van dit artikel is niet om volledig en compleet te zijn, maar veel meer om te informeren en inspireren. Via diverse kanalen komen ons vele (bijzondere) waarnemingen ter ore. In onderstaande tekst wordt op vier manieren aandacht geschonken aan bijzondere libellen in Fryslân:

1. Voorkomen en verspreiding van een aantal bedreigde en kwetsbare libellen (Rode-lijstsoorten) van Nederland (Wasscher *et al.* 1998) in Fryslân: Tengere pantserjuffer, Bruine winterjuffer, Noordse winterjuffer, Groene glazenmaker, Vroege glazenmaker, Glassnijder, Hoogveenglanslibel, Gevlekte glanslibel, Bruine korenbout, Venwitsnuitlibel en Gevlekte witsnuitlibel.
2. Voorkomen en verspreiding van enkele voor Fryslân bijzondere soorten die niet op de Rode Lijst staan: Weidebeekjuffer, Tengere grasjuffer, Koraaljuffer, Blauwe breedscheenjuffer, Plasrombout en Smaragdlibel.
3. Onverwachte vondsten in een aantal bijzondere gebieden, te weten Noard-Fryslân Bûtendyks, de Makkumerwaarden en enkele Waddeneilanden.
4. Zeer zeldzame of uitgestorven soorten die misschien in de toekomst in Fryslân ontdekt zouden kunnen worden: Donkere waterjuffer, Speerwaterjuffer, Noordse glazenmaker en Oos-

telijke witsnuitlibel.

Doordat de eerste auteur van dit artikel bij It Fryske Gea werkt en er voor dit artikel veel informatie geput is uit het concept-rapport van P. de Boer (2002), ligt de nadruk in onderstaand artikel op terreinen van It Fryske Gea. De bespreking van soorten en gebieden in onderstaande tekst is beknopt. Voor meer informatie wordt verwezen naar de handboeken over natuurterreinen van de drie Friese terreinbeheerders en naar verschillende libellengidsen (die overigens niet alle in de literatuurlijst zijn opgenomen).

VOORKOMEN EN VERSPREIDING VAN ENKELE BEDREIGDE EN KWETSBARE LIBELLEN VAN NEDERLAND BINNEN FRYSLÂN (RODE-LIJSTSOORTEN)

Tengere pantserjuffer *Lestes virens*

De Friese naam voor deze soort is 'Lyts wetterhynderke'; de wetenschappelijke naam '*virens*' betekent groen. De Tengere pantserjuffer staat als kwetsbaar op de Rode Lijst (categorie 3).

Pantserjuffers hebben een metaal-groene glans. De Tengere pantserjuffer is hiervan de kleinste soort (tussen de 30-39 mm), die een scherpe kleurscheiding op het achterhoofd heeft. De bovenkant is metaalgroen, de achterkant geel. Bij het mannetje zijn alleen het 9^e en 10^e achterlijfsegment blauw berijpt. Het vrouwtje heeft gele schouderstrepen met een zwarte zoom.

De in Nederland typische ondersoort komt voor op zandgronden, in matig voedselarme, venige, dicht met russen en zeggen begroeide vennen en hoogvenen, en vliegt tussen juni en oktober, maar vooral in augustus. In Nederland was de Tengere pantserjuffer vroeger (rond 1900) vrij algemeen, maar is tegenwoordig een vrij zeldzame soort die vooral uit Drenthe, Zuid-oost-Nederland en van de Veluwe wordt gemeld. Waarnemingen elders in Nederland zijn zeer zeldzaam.

De grootst bekende populatie Tengere pantserjuffers in Fryslân bevindt zich in Beetsterzwaag, in de 'Wite mar'. Daar wordt de soort sinds 1980, toen ze nog erg zeldzaam was in Nederland, waargenomen met in 2001 zelfs meer dan 200 exemplaren. Van de Tengere pantserjuffer zijn in 2001 verder waarnemingen gedaan op de Schaopedobbe nabij Elsloo (min. 20), Delleboersterheide & Diaconievane bij

Olderbekoop (max. 30), Ketlikerskar en -heide bij Katlijk (max. 45) en op het Wijnjeterperschar bij Ureterp (max. 5). Op de Delleboersterheide was door R. Griffioen en K. Uilhoorn al eerder een vrouwtje waargenomen op 19 augustus 1998; op exact dezelfde datum werden door hen in 2000 meer exemplaren van de soort waargenomen. Op 23 augustus 2001 werd weer een vrouwtje gezien, terwijl op 26 augustus in het nabijgelegen Diaconievane een mannetje gezien werd. In de toekomst zou op de soort gelet moeten worden in gebieden als Kapellepôle bij Hemrik, Liphústerheide bij Lippenhuizen, Mandefjild bij Bakkeveen, Duurswouderheide en Fochteloerveen. Mogelijk is de soort ook bij duinplassen op de Waddeneilanden te verwachten.

Bruine winterjuffer *Sympecma fusca*

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend; de wetenschappelijke naam '*fusca*' betekent donkerbruin. De Bruine winterjuffer staat als bedreigd (categorie 2) op de Rode Lijst.

De Bruine winterjuffer lijkt sterk op de Noordse winterjuffer en is eveneens onopvallend lichtbruin gekleurd, echter met donkere vlekken op het achterlijf. De Bruine winterjuffer overwintert zoals de naam reeds aangeeft als imago, en vliegt daarom al in april/mei en in augustus/september met een tweede generatie. Richting Zuid-oost-Europa wordt deze soort snel algemener (in Hongarije is het de meest algemene libel). Na een sterke terugval in de jaren '70 lijkt er momenteel een herstel gaande in Nederland, waarbij de soort op steeds meer plekken wordt gezien, zich verspreidend vanuit de zuidelijke helft van Nederland (met name vanuit Oost-Brabant). Het biotoop van de Bruine winterjuffer bestaat uit stilstaande, matig voedselrijke wateren met een dichte oeverbegroeiing, vaak in de buurt van (naald)bos.

In 1999 ving B. van de Wetering acht Bruine winterjuffers op de Duurswouderheide en in augustus 2000 zag K. Uilhoorn zelfs midden in een woonwijk in Heerenveen twee (zwerfende) mannetjes. In Fryslân zijn diverse natuurreservaten te vinden waar het voor deze soort geschikte biotoop aanwezig lijkt te zijn. Voorbeelden zijn Delleboersterheide, Ketlikerskar en -heide, Lendevallei (Lindevallei), Schaopedobbe bij Elsloo, Kapellepôle, Mandefjild, Kale duinen bij Bakkeveen, Fochteloerveen en Liphústerheide. Opletten geblazen dus.

Noordse winterjuffer *Sympecma paedisca*

De Noordse winterjuffer staat als ernstig bedreigd op de Rode Lijst (categorie 1).

De Noordse winterjuffer is onopvallend beigebruin, met een uitbocht aan de onderkant van de donkere schouderstreep. De soort komt voor bij stilstaande wateren, vaak met zeggen- of rietvegetaties in laagveengebieden. Het vrouwtje legt haar eitjes het liefst in licht rottend plantenmateriaal in water (in Nederland bij voorkeur in lisdodden). Het is een van de weinige soorten libellen die als volwassen imago overwintert. Vandaar dat de dieren zowel heel vroeg in het jaar (april) als ook laat in het jaar (september - november) zijn waar te nemen. Tot 1975 was de soort in Nederland nog vrij algemeen. Maar na de hete en droge zomers van 1976 en 1977 leek de Noordse winterjuffer vrijwel uitgestorven. Alleen in de Weerribben en in de Kuinderplas (beide in Overijssel) bevonden zich nog populaties die in 1997 zijn (her)ontdekt. Overige waarnemingen hebben vermoedelijk betrekking op zwerfers.

In het centrale deel van de Rottige Meenthe vonden R. Ketelaar en A. van der Burgh op 12 mei 2001 een vrouwtje. Op 30 augustus 2001 deed R. Ketelaar in bijzijn van S. Rintjema de bijzondere vondst van acht exemplaren van de Noordse winterjuffer (mannetjes en vrouwtjes) in het natuurreservaat de Lendevallei, in het deelgebied 'Driessenpolder', ten zuiden van Wolvega. In de daarop volgende maanden hielden T. Jager en P. de Boer de soort hier in de gaten. Het maximumaantal exemplaren dat werd vastgesteld betrof tevens de laatste waarnemingsdatum in dit gebied, namelijk 18 exemplaren op 7 oktober 2001 (mannetjes en vrouwtjes). Ondertussen bleek deze zeldzame soort duidelijk in opmars. Na een vondst in de Diaconievane op 9 september 2001 (1) volgden de Schaopedobbe op 20 september 2001 (3), de Delleboersterheide op 23 september 2001 (2), het Ketlikerskar en -heide op 5 oktober maximaal 15 exemplaren (Ketelaar *et al.* 2001). Op 20 oktober 2001 werden nog 2 exemplaren genoteerd op het Aeckingerzand bij Appelscha door P. de Boer. Zou het hier gaan om nieuwe populaties?

In het vroege voorjaar van 2002 vlogen de winterjuffers vanaf 31 maart alweer rond op de Ketlikerheide, waar P. de Boer samen met W. van Kammen 4 exemplaren aantreffen; op 17 mei zag R. Ketelaar er echter geen.

Op 1 april werden in de Driessenpolder (Lendevallei) 10 dieren gevonden, waaronder 1 vrouwtje. Op 8 april nam R. Ketelaar in het Diaconievane geen exemplaren waar. Op 21 april vonden K. Uilhoorn, P. de Boer en W. van Kammen nog 1 mannetje en 1 vrouwtje in de Driessenpolder. Bij een petgat met een mooie verlandingsvegetatie in de Driessenpolder zagen R. Ketelaar en P. de Boer op 16 mei 2 territoriale mannetjes, vliegend langs en tussen een gordel van riet en lisdodden. Dit betrof de eerste waarneming direct bij water in Fryslân. Nergens werden echter paringswielen of ei-afzettende vrouwtjes waargenomen. Dit zou betekenen dat er nog steeds geen sprake is van echte kolonisatie en definitieve vestiging. In alle andere gebieden waar de soort in 2001 is gezien, werden in het voorjaar van 2002 geen waarnemingen gedaan. Een opvallend gekleurde, kleine Noordse winterjuffer is echter snel over het hoofd gezien en dus is het wachten nu op een koele, natte zomer en het najaar van 2002. De indruk bestaat dat de Noordse winterjuffer bij zijn verspreidings- en kolonisatiepogingen in 2001 de beeklopen van de Tjonger en de Linde volgde. Als dit inderdaad zo is en als de pogingen van 2001 (plaatselijk) succesvol blijken te zijn geweest (en voortplanting wordt vastgesteld), is het interessant om ook andere gebieden in de gaten te houden. Bijvoorbeeld het Easter-skar nabij Sintjohannesga (niets gevonden, op 3 april 2002 bezocht), Brandemeer bij Oldelamer, Nannewiid bij Oudehaske, 't West bij Nijeholtpade, Liphústerheide (niets gevonden in najaar 2001), Kapellepôle (niets gevonden in najaar 2001), de Meenthe bij Noordwolde (waar oude waarnemingen van bekend zijn), Zandhuizen, Kiekenberg, Tolheksbos (beide bij Oudehorne), Fochteloërveen en het Mandefjild en het brongebied van het Koningsdiep nabij Bakkeveen. In dit laatste gebied is niets gevonden in 2001, maar wel een oude waarneming bekend van de Noordse winterjuffer uit 1966, die opgenomen is in de collectie van het Fries Natuurmuseum (Fokkema 2002).

Groene glazenmaker *Aeshna viridis*

De Friese naam voor deze soort is 'Griene glêzebiter'; de wetenschappelijke naam '*viridis*' betekent groen. Deze soort staat als bedreigd op de Rode Lijst (categorie 2).

In een eerdere Twirre is aandacht besteed aan het voorkomen van de Groene glazenmaker in Fryslân in

relatie tot de aanwezigheid van krabbenscheervelden (Ketelaar & Uilhoorn 2000). In dat artikel is ingegaan op de soort, haar biotoop en levenscyclus en is een voorlopig overzicht van het voorkomen van de Groene glazenmaker in Fryslân geschetst. Gebieden in Fryslân waar de soort toen was waargenomen zijn: Eastermar, De Deelen, Rottige Meenthe, Heerenveen, Bontebok / De Knipe (Compagnonsfeart), Lendevallei, Houtwiel bij Veenwouden, Gorredijk (Ald Djip, beekdal Koningsdiep), Jubbega en het Terschellingstrand. In aanvulling op het artikel kunnen onderstaande recente waarnemingen worden genoemd:

- Bûtenfjild: Houtwiel / Sippenfennen (langs de Looden Hel) in 2001, door Y. van der Heide (Nijland 2002).

- Alde Feanen, deelgebied 'Alle om Slachte', vanaf 13 augustus 2001, maximaal 10 mannetjes en 5 ei-afzettende vrouwtjes in een krabbenscheersloot, door P. de Boer (Hettema 2001).

- In een sloot vol Krabbenscheer aan de noordoostkant van It Easterskar (buiten de reservaatgrenzen) werd eind augustus 2001 een ei-afzettend vrouwtje gezien door T. Jager.

- In een sloot ten oosten van het Groene ster-gebied bij Leeuwarden en ten westen van Tytsjerk werden op 16 augustus 2001 een territoriaal mannetje en twee ei-afzettende vrouwtjes gezien (Stienstra 2001).

- In een sloot aan de zuidrand van het bos van Ypeij (Vijversburg) bij Tytsjerk werd eveneens op 16 augustus 2001 een ei-afzettend vrouwtje gezien (Stienstra 2001).

- In een herstelde meander van de Tjongerdellen-Noord bij Nijeholtpade werden in 2001 maximaal 35 exemplaren gezien door T. Jager, waaronder ei-afzettende vrouwtjes.

Alle waarnemingen hebben betrekking op wateren (sloten, vaarten, beken, beekmeanders, petgaten en plassen) waar (dichte) krabbenscheervegetaties in aanwezig zijn. Het is van belang dat de nu bekende vliegplaatsen de komende jaren goed worden gemonitord teneinde de populatieontwikkeling goed in beeld te brengen. Daarnaast zijn er diverse potentiële leefgebieden binnen Fryslân, waar de komende jaren extra op de Groene glazenmaker gelet zou moeten worden. Bijvoorbeeld meerdere plekken met Krabbenscheer binnen de Alde Feanen, Petgatten de Feanhoop, Groote Wielen, Bûtenfjild, Tusken Lytsen bij Broeksterwoude, Tjongerdellen-Zuid, 't West en Meulereed, de omgeving van Surhuisterveen, Brandemeer, meerdere plekken langs het Ald djip (Terwispel, de Dulf, Langezwaag), omgeving Gersloot en Tjal-leberd enzovoort.

Vroege glazenmaker

Aeshna isosceles

De Friese naam voor deze soort is 'Kylplakbiter'; de wetenschappelijke naam '*isosceles*' verwijst naar de gele kielvormige vlek op het tweede segment (het driehoekje).

De Vroege glazenmaker staat als kwetsbaar op de Rode Lijst (categorie 3). De Vroege glazenmaker is een middelgrote, licht roodbruine libel met opvallend groene ogen. Het is een

Noordse winterjuffer ♀

foto: Evert Ruiter

indicatorsoort voor helder en schoon water in laagveenmoerassen, die zich alleen voortplant als er goed ontwikkelde oevervegetaties met veel waterplanten aanwezig zijn (verlandingsvegetaties). De soort vliegt van mei t/m augustus, met de grootste aantallen in juni. De Vroege glazenmaker is in Fryslân onder meer bekend van natuurgebieden als Delleboersterheide, Lendevallei (algemeen en wijdverbreid maar in kleine aantallen), Tjongerdellen (vrij algemeen, max. 20 in 2001) inclusief de Meulereed (enkele exemplaren in voorjaar 2002 door D. de Klein), Rottige Meenthe, Bokkumermar bij Akkrum, Alde Feanen (in 2001 slechts twee waarnemingen), Petgatten de Feanhoop bij De Veenhoop (enkele exemplaren in voorjaar 2002 door P. de Boer) en de Sippenfennen

Glassnijder *Brachytron pratense*

De Friese naam voor deze soort is 'Hynsteskaad'; de wetenschappelijke naam '*pratense*' slaat terug op graslanden (pratum = weide). De Glassnijder staat als kwetsbaar op de Rode Lijst (categorie 3) en vertoont een achteruitgang.

Deze vroegst vliegende glazenmaker kan worden waargenomen vanaf eind april tot eind juni. Het dier is in vergelijking met andere glazenmakers niet erg groot en herkenbaar aan de groene tot gele banden op de zijkant van het borststuk met vrij brede doorlopende donkere strepen over beide zijnamen. Het biotoop bestaat uit zwak stromende wateren, meestal met zomen van riet, biezten of zeggen, voornamelijk in laagveengebieden.

mag verder verwacht worden in gebieden als de Rottige Meenthe, Brandmeer, Easterskar, Ketlikerskar (waar P. de Boer op 24 mei 2002 acht larvenhuidjes van de Glassnijder vond, een bewijs van voortplanting hier) en -heide, Petgatten de Feanhoop en Houtwiel. Ook het merengebied in Zuidwest-Fryslân en Bancopolder nabij Lemmer kennen plaatselijk geschikte biotopen.

Hoogveenglanslibel

Somatochlora arctica

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend; de wetenschappelijke naam '*arctica*' betekent noordelijk.

De Hoogveenglanslibel staat als bedreigd op de Rode Lijst (categorie 2). De hoogveenglanslibel is van de andere kleinere glanslibellen met een zwartig achterlijf te onderscheiden doordat er op de zijkant van het derde segment twee paar gele vlekjes zitten, evenals een gele vlek op segment twee en een gele ring als grens tussen tweede en derde segment. De soort is sterk afhankelijk van goed ontwikkelde veenmosvegetaties op hogere zandgronden (levend hoogveen). De laatste jaren wordt deze soort weer vaker waargenomen in Nederland, onder andere in Brabant, in Oost-Nederland, maar ook op Terschelling. In 2001 is in het Fochteloërveen een Hoogveenglanslibel waargenomen. Mogelijk is deze soort de komende jaren te verwachten in de hoogveenkern op de Delleboersterheide?

Gevlekte glanslibel

Somatochlora flavomaculata

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend; de wetenschappelijke naam '*flavomaculata*' betekent geel gevlekt (flavus = geel) en slaat terug op de gele vlekken op het achterlijf.

De Gevlekte glanslibel staat als ernstig bedreigd op de Rode Lijst (categorie 1). De Gevlekte glanslibel verschilt van alle andere soorten door de oranjegele tot bruine zijvlekken langs het achterlijf. Ook heeft het dier oranjegele strepen op de zijkant van het borststuk, maar die zijn vaak lastig te zien in de vlucht. De grondkleur van zowel het mannetje als het vrouwtje is groenzwart. De soort vliegt van mei tot augustus, maar vooral in juni en juli. Het leefgebied van de Gevlekte glanslibel bestaat uit (laagveen)verlandingsvegetaties, dichtbegroeide zeggenmoerassen en galigaanvelden, veelal grenzend aan (grotere) bosgebieden. Grote oppervlaktes open water worden gemeden. De grootste Nederlandse populatie van deze soort

Glassnijder

foto: Evert Ruiter

nabij Hurdegaryp (waar op 19 juni 2002 één exemplaar werd waargenomen door T. Jager en P. de Boer). De soort wordt echter ook buiten reservaten waargenomen, zoals aan de rand van een bedrijventerrein in Heerenveen (K. Uilhoorn). In de toekomst zou extra op de Vroege glazenmaker gelet moeten worden in bijvoorbeeld het Friese merengebied (o.a. Snøkermeer, Terkaplester Poelen, Witte en Zwarte Brekken, Fluessen en Tjeukemeer), It Easterskar, Ketlikerskar en -heide, het Grootte Wielengebied en het Bûtenfjild (waar Bouwepet, Ottema-Wiersmareservaat, Sippenfennen, Amelannen en Houtwiel deel van uitmaken) en wellicht nog noordelijker, bijvoorbeeld in de Anjumer kolken en het Lauwersmeergebied.

In Fryslân is de Glassnijder onder meer bekend uit de Lendevallei (algemeen), It Easterskar (laatste melding uit 1999), het Ottema Wiersmareservaat, de Sippenfennen en Amelannen in 2001 (Nijland 2002) en ook in 2002 (19 juni enkele exemplaren in deze drie gebieden waargenomen door P. de Boer en T. Jager), Diaconievène (1 in 2001), Alde Feanen (meerdere plekken, o.a. deelgebied 'Saiterpetten', max. 10 in 2001), Tjongerdellen (max. 3 in 2001) en Makkumer Noardwaard (in 2000 1 exemplaar, in 2002 tientallen). De soort is vanaf 1996 ook regelmatig waargenomen op de Delleboersterheide door R. Griffioen en K. Uilhoorn. Zo ook rond de broekbossen van de Tjalleberterkrite ten zuiden van De Deelen door R. Kleefstra. De soort

komt voor in Midden-Limburg. In 1999 ontdekte G. Mensink een vliegplaats met een tiental exemplaren van deze zeer zeldzame libel in de Weerribben (Mensink 2001). In diezelfde periode werd in de Wieden ook een exemplaar gezien door T. de Groot en R. Messemaker. J. Hooijmeijer en T. Jager vingen op 9 juni 2000 een mannetje van de Gevlekte glanslibel in de Lendevallei, bij een door kleine zeggen gedomineerde vegetatie op een legaker naast een verbost petgat (Hooijmeijer & Jager 2001). Ook deze vondst bleek om een (nieuwe) populatie te gaan want op 26 juni 2001 werden door P. de Boer en T. Jager minimaal tien exemplaren waargenomen in de Driessenpolder (Lendevallei). Op 5 en 13 juli werden door J. Hooijmeijer en T. Jager respectievelijk vijf en twee mannetjes langs de Lange Haag waargenomen, in de Bleekerspolder en Gorterspolder van de Lendevallei. In 2002 werden op 16 mei in de Lendevallei waarschijnlijk 3 exemplaren gezien door R. Ketelaar, T. Jager en P. de Boer, maar deze konden niet gevangen worden zodat de waarneming niet bevestigd kon worden. Dat is wel het geval met de waarneming van 15 juni 2002, toen in bijzijn van meerdere libellenkenners in de Helomapolder (Lendevallei) twee Gevlekte glanslibellen konden worden gevangen. Vermoedelijk vlogen er op dat moment nog meer exemplaren op de beschutte stripe, hoog en traag langs de boomkruinen. De aantalsontwikkeling van deze soort moet de komende jaren nauwlettend gevolgd worden in de Lendevallei. Ondanks de grote zeldzaamheid en het feit dat deze soort behoorlijk kritisch is ten aanzien van zijn leefgebied, is het interessant ook elders op deze soort te letten. Wellicht weet het dier zich stroomop- of afwaarts ook te vestigen in reservaten van Staatsbosbeheer die aan de Linde grenzen, zoals de Rottige Meenthe. Daarnaast zijn natuurreservaten langs de Tjonger (Easterskar, Tjongerdellen) en reservaten grenzend aan het Koningsdiep (van Mandefjild tot Van Oordt's Mersken voorbij Beetsterzwaag) potentiële vestigingsplaatsen.

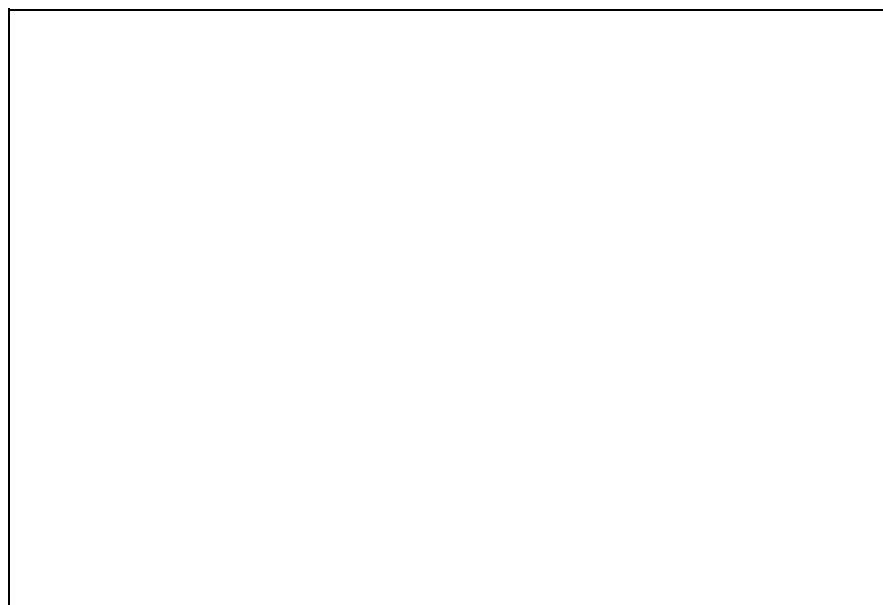
Bruine korenbout *Libellula fulva*

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend; de wetenschappelijke naam '*fulva*' betekent donkergeel en verwijst naar de kleur van de vrouwtjes van deze soort. De Bruine korenbout staat als kwetsbaar op de Rode Lijst (categorie 3).

De Bruine korenbout lijkt met haar korte, brede voorkomen enigszins op

de Gewone oeverlibel *Orthetrum cancellatum*, maar is hiervan onder meer te onderscheiden door de donkere driehoekige vlek aan de basis van de achtervleugel. Ook de Platbuik *Libellula depressa* vertoont enige gelijkenis, maar heeft een veel breder achterlijf. De mannetjes van de Bruine korenbout zijn hoofdzakelijk lichtblauw en zwart gekleurd. Bij de vrouwtjes is het achterlijf oranje, geelbruin tot okerbruin. Bij haar zit op het achterlijf een naar achteren toe steeds breder wordende zwarte rugstreep. De soort vliegt van april tot begin juli, met een piek in juni. Vooral aanwezig in laagveengebieden, maar ook langs kanalen, zandplassen en soms in zwakstromend water.

Vanaf 2000 wordt deze soort in

Noordse witsnuitlibel

foto: Evert Ruiter

Fryslân in de Driessenpolder gemonitord door T. Jager. Hier worden soms grote aantallen gezien, bijvoorbeeld 99 op 9 mei 2000 en 126 op 16 mei 2002. Uit het Groote Wielengebied ten noordoosten van Leeuwarden is een melding bekend uit 1975 of 1976 (Dijkstra 1976), mogelijk van leden van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie. Even oude waarnemingen (uit 1975 en 1977) komen uit de Rottige Meenthe. Van andere gebieden in Fryslân is deze soort nog niet bekend. In de toekomst zou de Bruine korenbout verwacht kunnen worden in gebieden als de Tjongerdellen, Rottige Meenthe, de (oostkant van de) Alde Feanen, natuurreservaten nabij Gersloot en Tjalleberd en de Groote Wielen. Bepalend is wel dat zich hier de komende jaren mooie,

jonge verlandingsvegetaties moeten gaan ontwikkelen, hetgeen afhankelijk is van onder meer de waterkwaliteit (liefst basenrijk grondwater).

Venwitsnuitlibel *Leucorrhinia dubia*

In het Fries wordt deze soort 'Lytse glêzewasker' genoemd; de wetenschappelijke naam '*dubia*' betekent twijfelachtig en slaat vermoedelijk terug op de gelijkenis met de Noordse witsnuitlibel. De soort staat als kwetsbaar op de Rode Lijst (categorie 3). Verwarring met de Noordse witsnuitlibel kan onbetrouwbare waarnemingen opleveren. De Noordse witsnuitlibel komt in Fryslân vrijwel overal voor, maar is in de rest van Europa niet algemeen en staat in België zelfs op de Rode Lijst. Het belangrijkste onderscheid tussen beide soorten betreft de

voorrander van de voorvleugels: bij de Noordse witsnuitlibel is de gehele voorrander geel, terwijl deze bij de Venwitsnuitlibel vanaf de basis tot aan de gekleurde cel in de knik langs de voorrand van de voorvleugel (het pterostigma) zwart is. Het uitgekleurde mannetje van de Venwitsnuitlibel heeft rode vlekken op het achterlijf; bij het vrouwtje heeft het zwarte achterlijf vaak een gele tekening. Beide geslachten hebben kleine gele vlekjes aan de zijkanten van het achterlijf. De soort vliegt van mei tot begin augustus en is sterk afhankelijk van hoogveen en drijvende veenmosvegetaties op vennen op zandgrond en komt soms ook bij zandputten voor.

In 1996 is een waarneming van deze soort genoteerd voor de Schaopedob-

be. Hier werd op 25 juni 2002 wederom een exemplaar gevangen door P. de Boer. Van 1999 zijn twee waarnemingen bekend uit het Ottema-Wiersmareservaat. Op 17 mei 1998 werd door R. Griffioen een vrouwtje aangetroffen op de Delleboersterheide. Hier werd op 27 juni 2001 wederom een waarneming gedaan (2 ex.) door P. de Boer, evenals in de Lendevallé. Waarnemingen uit de Diaconievene en Kapellepôle uit datzelfde jaar worden door de waarnemers achteraf in twijfel getrokken. Het moge duidelijk zijn dat op dit moment niet goed bekend is waar deze soort momenteel precies voorkomt in Fryslân. Schaopedobbe, Mandefjild en Fochteloërveen lijken wel geschikte leefgebieden te herbergen. Waarnemingen van deze soort dienen altijd zeer zorgvuldig te worden gedocumenteerd.

Gevlekte witsnuitlibel

Leucorrhinia pectoralis

De Friese naam voor deze soort is 'Grutte glêzewasker'; de wetenschappelijke naam '*pectoralis*' betekent boezem, borst.

De Gevlekte witsnuitlibel is nog zeldzamer dan de Venwitsnuitlibel en staat als bedreigd op de Rode Lijst (categorie 2). De Gevlekte witsnuitlibel is te herkennen aan de witte snuit, zwarte pterostigma's en een gele voorrandader. Daarnaast hebben de mannetjes een onmiskenbaar grote gele vlek op het 7^e achterlijfsegment. Bij de vrouwtjes zitten meerdere grote, brede oranjegele vlekken op het achterlijf. Genoemde kenmerken vertonen echter veel gelijkenis met die van de Noordse en de Venwitsnuitlibel. Vergissingen zijn dan ook snel gemaakt. De Gevlekte witsnuitlibel houdt van schone en heldere wateren, matig voedselrijke delen van laagveengebieden en matig voedselarme (heide)vennen met de mooiste jonge verlandingsvegetaties. De enige bekende, belangrijke populatie van deze soort in Nederland is in de Kop van Overijssel (Weerribben en Wieden) te vinden. In 1999 en 2000 nam D. Stienstra enkele exemplaren van de Gevlekte witsnuitlibel waar in het Ottema-Wiersmareservaat (Stienstra 2000). In juni 2001 ontdekte T. Jager een Gevlekte witsnuitlibel op de Delleboersterheide. In 2001 zag A. van der Burgh een uitsluitend exemplaar in de Rottige Meenthe. Dit was de eerste waarneming voor de Rottige Meenthe en meteen een bewijs van succesvolle voortplanting. Het is moeilijk aan te geven welke gebieden in de toekomst

nog meer kansrijk zijn voor deze soort. Schaopedobbe, Wijnjeterperschar, Duurswouderheide en Lendevallé bieden mogelijk perspectief, hoewel hier de afgelopen jaren plaatselijk al extra op deze soort is gelet.

VOORKOMEN EN VERSPREIDING VAN EEN AANTAL VOOR FRYSLÂN BIJZONDERE SOORTEN DIE NIET OP DE RODE LIJST STAAN

Weidebeekjuffer

Calopteryx splendens

De Friese naam voor deze soort is 'Pronk-blauynske'; de wetenschappelijke naam '*splendens*' betekent glanzend, schitterend, fraai. In Nederland staat deze soort niet op de Rode Lijst, vanwege het nog tamelijk algemeen voorkomen op zandgronden, langs rivieren en beken. Ook zijn er waarnemingen van zwervers uit de duingebieden bekend.

De Weidebeekjuffer heeft een prachtig blauw, metaalglanzend lichaam. Het mannetje heeft op de vleugels een donkerblauw gekleurde band aan de top. Bij de vrouwtjes zijn de vleugels geheel doorschijnend groen/groenbruin, met witte pterostigma's. De soort kan worden waargenomen van eind mei tot in augustus.

In Fryslân zijn waarnemingen van de Weidebeekjuffer zeldzaam. Voor zover bekend bevindt zich in onze provincie al jaren één populatie, in de waterloop 'Tilgrup' (Boswachterij Appelscha). Andere waarnemingen uit Fryslân hebben vermoedelijk betrekking op zwervers. In de Lendevallé zijn in ieder geval uit de laatste jaren twee waarnemingen bekend, een op 1 augustus 1995 en een op 8 augustus 1997 (Hooijmeijer & Jager 2001). In 1999 werd een verwaaid exemplaar ontdekt op 't Oerd en de Hon op Ameland door F. Oud. In 2001 nam P. de Boer op 8 augustus een exemplaar waar bij Appelscha in de Tilgrup. T. Jager zag in datzelfde jaar een exemplaar langs de Tjonger nabij Donkerbroek. Op 26 juni 2002 werden 3 Weidebeekjuffers waargenomen op de Linde ter hoogte van Oldeberkoop. De beken op de zandgronden van Zuidoost-Fryslân blijven wat deze soort betreft interessant om in de gaten te houden: Tjonger, Linde, Koningsdiep en zijtakken. Zwervers lijken overal te kunnen worden waargenomen in bepaalde jaren, maar de trefkans is gering.

Tengere grasjuffer *Ischnura pumilio*

De Friese naam voor deze soort is 'Koweskaad'; de wetenschappelijke naam '*pumilio*' betekent klein, dwergachtig. De Tengere grasjuffer staat niet op de Rode Lijst, maar komt in het noorden van Nederland (voor zover bekend) maar nauwelijks voor. Tot nu toe waren alleen recente waarnemingen bekend van Schiermonnikoog (1995) en van de Grenspoel (nabij Appelscha, 1991 en 1995). Maar op 26 juni 2002 vingen T. Jager en P. de Boer op de bovenloop van de Linde een exemplaar van de Tengere grasjuffer, tussen honderden Lantaantjes en rood-oogjuffers. Mogelijk wordt dit diertje over het hoofd gezien of verward met het Lantaantje. Het is een donkere juffer waarvan bij het mannetje de achterlijfsegmenten 8 en 9 geheel blauw zijn gekleurd (bij het Lantaantje is alleen segment 8 blauw gekleurd). Van het vrouwtje komen verschillende verschijningsvormen voor. Het biotoop bestaat uit ondiepe plasjes, randen van hoogveengebieden, kwelplasjes, zandgaten. Het is een echte pioniersoort van ondiepe en periodiek droogvallende watertjes. In de toekomst dient zeker extra op deze soort gelet te worden in Fryslân, met name op de Waddeneilanden en in Zuidoost-Fryslân.

Koraaljuffer *Ceriagrion tenellum*

De Friese naam voor deze soort is 'Read hopke'; de wetenschappelijke naam '*tenellum*' betekent zeer tenger. Deze soort stond nog als potentieel bedreigd op de vorige Rode Lijst (Wasscher 1990), maar is hier in 1999 vanaf gehaald vanwege een licht stijgende trend. De Koraaljuffer verschilt qua uiterlijk van de algemeen voorkomende Vuurjuffer doordat het mannetje geheel bloedrood is, inclusief de poten (die bij de Vuurjuffer zwart zijn). Het pterostigma is roodbruin tot bruin. Van het vrouwtje komen vier verschillende kleurvormen voor, van rood tot donker. De Koraaljuffer vliegt van juni t/m augustus. Haar biotoop bestaat uit stromende wateren en kwelbeken, hoogvenen en voedselarme vennen, op hogere zandgronden.

In het Diaconievene stelde Th. de Groot het voorkomen van de Koraaljuffer vast in 2000. Hier vliegen jaarlijks enkele exemplaren (in 2001 bijvoorbeeld max. 8 tijdens een bezoek). Op 27 juni 2001 werden in Fryslân door P. de Boer Koraaljuffers gezien op de Delleboersterheide en op de Schaopedobbe op 9 en 21 juni. Alle drie de keren ging het om slechts één

exemplaar. Daarentegen ontdekte P. de Boer in juni 2002 dat er honderden exemplaren op de Delleboersterheide vlogen, een opmerkelijk explosieve toename. De soort was hier reeds in grote aantallen bekend uit het jaar 1995 (Griffioen & Uilhoorn 1997), maar verdween als gevolg van een strenge winter. In 2000 konden op 2 juli echter weer 30 exemplaren vastgesteld worden en op 23 augustus 2001 werden 2 mannetjes gezien. Een onderzoeksteam van de Voff (Vereniging Onderzoek Flora en Fauna) ontdekte in 2001 8 Koraaljuffers in het Wijnjeterperschar nabij Hemrik (De Nobel 2002). Als laatste is uit Bakkeveen nog een hele oude waarneming van de Koraaljuffer bekend uit 1955, via de collectiegegevens van het Fries Natuurmuseum.

Kortom, de Koraaljuffer is een interessante soort die, gezien de waarnemingen die tot nu toe bekend zijn, ook verwacht kan worden in Ketlikerskar en -heide, Duurswouderheide, Liphústerheide, Mandefjild, Fochteloërveen en mogelijk op vele andere plaatsen.

Blaauwe breedscheenjuffer

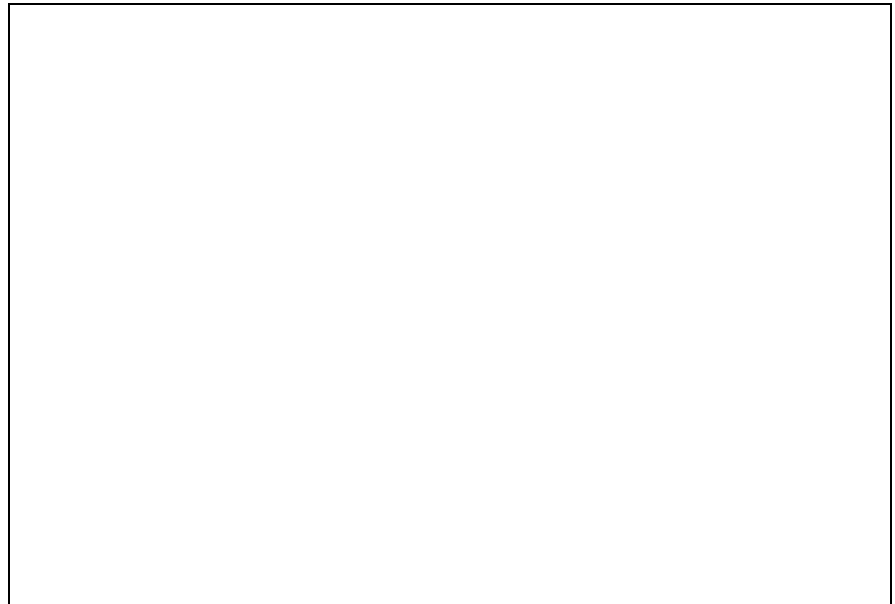
Platycnemis pennipes

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend; de wetenschappelijke naam verwijst naar de brede schenen met penna (= veer) en pes (= voet).

De Blaauwe breedscheenjuffer dankt z'n naam aan de brede witte schenen en is verder bleek blauw of beigegekleurd. De soort is met name in Zuid-Nederland vrij algemeen, langs langzaam stromende beken, rivieren en kanalen en bij zuurstof rijke plassen zoals zandafgravingen. In Noord-Drenthe is deze soort plaatselijk vrij algemeen, bijvoorbeeld rond Havelte en Wapserveen. Mogelijk is er op 26 juni 2001 een exemplaar gezien in de Driessenpolder (Lendevallei); helaas kon dit exemplaar niet worden gevangen ter bevestiging (P. de Boer). Uit 1997 is verder een waarneming bekend van Oudemirdum. Wie weet verschijnt de soort de komende jaren in de Lendevallei, de Tjongerdellen of langs het Koningsdiep (als deze beek weer stromend wordt gemaakt). Misschien moeten ook wateren als de Luts in Gaasterland in de gaten worden gehouden.

Plasrombout *Gomphus pulchellus*

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend; de wetenschappelijke naam '*pulchellus*' betekent lief, aardig. De Plasrombout staat niet meer op de Rode Lijst omdat de soort binnen Nederland op de hogere zandgronden en

Bruine glazen maker

foto: Evert Ruiter

in de uiterwaarden nu weer redelijk talrijk voorkomt. Het is de enige romboutsoort die bij grote, stilstaande of zwakstromende wateren met weinig vegetatie voorkomt. Plassen, kanalen, klei- en leemputten behoren dan ook tot de leefgebieden. De soort lijkt daarom te verwachten langs Linde of Tjonger (zandputten aldaar), mogelijk ook langs de IJsselmeerkust en in de Alde Feanen (zandput Panhuys). Tot op heden is er echter nog geen enkele waarneming van deze soort uit Fryslân bekend.

Smaragdlibel *Cordulia aenea*

De Friese naam voor deze soort is 'Grienkopglêzebiter'; de wetenschappelijke naam '*aenea*' betekent bronskleurig. De soort staat niet op de Nederlandse Rode Lijst, aangezien deze vrij algemeen is. Toch valt het aantal uit Fryslân bekende waarnemingen tegen.

De Smaragdlibel is de vroegst vliegende glanslibel (vliegt al vanaf april t/m juli). Het dier is onmiskenbaar metaal-bronsgroen, met een geheel donker voorhoofd. Met name het mannetje, maar ook het vrouwtje hebben een tijdens de vlucht duidelijk zichtbaar 'ingesnoerd' middel (segment 3). Het biotoop bestaat vooral uit laagveenmoerassen en matig voedselrijke vennen. In Fryslân zijn waarnemingen bekend uit Ottema-Wiersmareservaat (1 waarneming uit 1996), Huitebuursterbuitenpolder (1 zwerend exemplaar in 1999 door J. Hooijmeijer), Lendevallei (Hooijmeijer & Jager 2001), Schaopedobbe (1 exemplaar op 9 juni 2001 door P. de Boer), Delleboersterheide & Diaconieven e

(slechts 2x1 exemplaar in 2001 door P. de Boer), Wikelslân in de Alde Feanen (tientallen in 2001, vooral in mei, door P. de Boer) en Ketlikerskar (1 mannetje op 17 mei 2002 door R. Keltelaar). Andere gebieden waar extra op de Smaragdlibel zou kunnen worden gelet zijn de Friese IJsselmeerkust, het merengebied van Zuidwest-Fryslân, Bancopolder, Rottige Meenthe/Brandemeer, Ketlikerskar en -heide, De Deelen/Tjalberterkrite, Bûtenfjild, Liphústerheide, Fochteloërveen en Mandefjild.

ONVERWACHTE VONDSTEN IN EEN AANTAL BIJZONDERE GEBIEDEN

In dit tekstblokje worden libellenvondsten uit een drietal streken in Fryslân besproken, waar je niet zo snel - laat staan bijzondere - libellen zou verwachten.

Noard-Fryslân Bûtendyks

Noard-Fryslân Bûtendyks strekt zich buiten de zeedijk uit van Holwerd tot Zwarte Haan en is een zeer groot (> 3.000 ha), open, brak tot zilt, zomerpolder-, kwelder- en slikveldenlandschap. In het gebied bevinden zich enkele tientallen zoetwaterdobben, in een ver verleden aangelegd als drinken hoogwatervluchtplaats voor vee. Juist bij deze drinkdobben werden in 2001 door T. Jager en P. de Boer een aantal interessante libellenvondsten gedaan: Watersnuffel *Enallagma cyathigerum* (max. 2), Lantaamtje *Ischnura elegans* (max. 10), Kleine roodooijuffer *Erythromma viridulum* (max.

5), Paardenbijter *Aeshna mixta* (max. 3), Grote keizerlibel *Anax imperator* (1) en Steenrode heidelibel *Symptetrum vulgatum* (max. 6). De meeste waarnemingen zijn gedaan bij de Westerdobbe (in km-hok 178-593). De genoemde soorten hebben een sterke binding met zoet water. Van Lantaarntje en Paardenbijter is bekend dat ze zich ook voortplanten in zwak brak water. Bij de dobbe op Noard-Fryslân Bûtendyks werden in 2001 paringswielen gezien van Lantaarntje (zeer algemeen boven iedere sloot en dobbe) en Steenrode heidelibel. De Keizerlibel en Steenrode heidelibel staan bekend om hun grote vliegvermogen, deze soorten kunnen grote afstanden afleggen. Grote keizerlibel en Kleine roodoogjuffer zijn soorten die zich de laatste jaren langzaam in noordelijke richting uitbreiden. Zo zijn er in 2001 ook diverse Kleine roodoogjuffers in Zuidwest-Engeland gezien. Misschien was 2001 een invasiejaar voor deze soort?

Makkumerwaarden

Langs de Fryske IJsselmeerkust doet J. Hooijmeijer al jaren libellenwaarnemingen bij Makkum. Een opmerkelijke vondst uit deze buitendijkse, maar sinds 1932 van zee afgesloten en daarna verzoete oude zee-arm, betreft die van de Geelvlakheidelibel *Symptetrum flaveolum* op de Makkumer Noardwaard op 25 juli 2001. In dat jaar werd er in het binnenland vrijwel geen enkele waarneming van deze soort gedaan. Begin mei 2000 werd de Glassnijder op de Makkumer Noardwaard waargenomen. In 2001 werd de soort niet aangetroffen, vermoedelijk omdat er dat jaar pas op 10 juli voor het eerst naar libellen werd gekeken in dit gebied, wanneer de Glassnijder al vrijwel is uitgevlogen. In mei 2002 werd het voorkomen van de Glassnijder op de Noardwaard echter bevestigd door P. de Boer, die tientallen exemplaren zag vliegen. Op de Makkumer Súdwaard werden in 2001 drie exemplaren van de Noordse witsnuitlibel gezien bij een sloot. Vermoedelijk ging het hier om zwervers, aangezien de vliegplaats geen geschikt voortplantingsbiotoop lijkt en er op het moment van de waarneming een sterke oostelijke wind stond. De komende jaren zou ook extra op het voorkomen van diverse soorten pantserjuffers gelet moeten worden.

Waddeneilanden

Ook van de Waddeneilanden zijn libellenwaarnemingen bekend. Hier worden alleen een paar zeer bijzonde-

re vondsten van Terschelling en van het 't Oerd en De Hon op Ameland genoemd. Op Terschelling is in 2001 een dode Hoogveenglanslibel aangetroffen in een duinplasje. Uit het verleden zijn ook waarnemingen bekend van de zeldzame Geelvlakglanslibel op Vlieland en Terschelling (Van Nieukerken 1995). Op 't Oerd en De Hon nam F. Oud in 1999 een Weidebeekjuffer waar; hoogstwaarschijnlijk betrof dit een verwaaide zwerver. In de jaren 1999 en 2001 zijn in ditzelfde gebied Zwervende pantserjuffers *Lestes barbarus* gezien. Mogelijk gaat het hier om een populatie, aangezien deze pantserjuffer wel relatief veel voor komt langs de kust in Nederland en de larven ook wel in brakke wateren zijn aangetroffen. Andere soorten die in 2001 op 't Oerd en De Hon werden gezien zijn: Houtpantserjuffer *Lestes viridis*, Gewone pantserjuffer *Lestes sponsa*, Azuurwaterjuffer *Coenagrion puella* (max. 14), Lantaarntje, Paardenbijter (min. 20), Grote keizerlibel *Anax imperator*, Geelvlakheidelibel (5) en Steenrode heidelibel (max. 12). In 1999 en 2000 werden daarnaast ook Variabele waterjuffer *Coenagrion pulchellum*, Viervlek, Platbuik *Libellula depressa*, Zwarte heidelibel *Symptetrum danae* en Bloedrode heidelibel *Symptetrum sanguineum* genoteerd.

ZÉÉR ZELDZAME OF UITGESTORVEN SOORTEN DIE HÉÉL MISSCHIEN IN DE TOEKOMST IN FRYSLÂN VERWACHT KUNNEN WORDEN

En dan is er tot slot nog de categorie van zeer zeldzame of in Nederland reeds uitgestorven soorten die zich, wie weet, bij een goede inrichting en beheer, ooit nog weer eens weten te vestigen in Fryslân. Het betreft bijvoorbeeld de volgende soorten.

Donkere waterjuffer

Coenagrion armatum

De Friese naam voor deze soort is 'Reidjufferke', wat indiceert dat de juffer van goed ontwikkelde oevervegetaties houdt. De wetenschappelijke naam 'armatum' betekent gewapend, met stekels of doorns. De Donkere waterjuffer was tot voor kort verdwenen uit Nederland en stond ook als zodanig op de Rode Lijst (categorie 0). In 2000 is ze echter herontdekt in de Weerribben, waar zich een kleine populatie lijkt te handhaven (Van der Heijden 1999, 2000). De Donkere waterjuffer doet zijn naam eer aan door inderdaad één van de donkerste waterjuf-

fers te zijn. Het mannetje is onmiskenbaar doordat de onderste achterlijf-faanhangsels tweemaal zo lang als segment 10 zijn. Het biotoop van deze juffer bestaat uit laagveenwateren en matig voedselrijke vennen, met een rijke ondergedoken vegetatie en een goed ontwikkelde oeverbegroeiing. Voor een uitgebreidere beschrijving van het biotoop van deze soort wordt verwezen naar een recent verschenen rapport van De Vlinderstichting (Ketelaar 2001⁴). De soort komt ook in omringende Europese landen maar zeer sporadisch voor, bijvoorbeeld op een enkele schaarse plek in Noord-Duitsland. Uit 1956 is nog wel een waarneming van deze soort bekend uit de gemeente Tytsjerkstradiel (Van Nieukerken 1995). Mogelijk kan deze soort in de toekomst verwelkomd worden in waterplantenrijke natuureservaten langs de Linde en de Tjonger, Rottige Meenthe en andere. Dit lijkt echter niet zeer waarschijnlijk, aangezien deze soort erg honkvast lijkt te zijn.

Speerwaterjuffer

Coenagrion hastulatum

De Friese naam voor deze soort is 'Feanjuffer', wat verwijst naar haar voorkeur voor veengebieden. De wetenschappelijke naam 'hastulatum' betekent klein spiesvormig. De Speerwaterjuffer is sterk bedreigd in Nederland (categorie 1 op de Rode Lijst). De laatste populaties van deze soort bevinden zich in Oost-Brabant, de Achterhoek en Twente. Elders in Noord- en Midden-Europa is de soort niet zeldzaam. Beide geslachten hebben een groene onderkant van de ogen. Het mannetje is lichtblauw met zwart en vrij grote achterhoofdvlakken. Bij het vrouwtje, dat veel donkerder van kleur is, zijn de lichte delen van het achterlijf groen. De soort vliegt vanaf halverwege mei tot in juli, maar vooral in juni. Het biotoop bestaat uit vennen, hoogvenen en matig voedselarme wateren met stengels langs de oevers. Veelal betreft dit overigens wel kwelgevoerde wateren (Ketelaar 2001⁵). De (kleine) kans bestaat dat deze soort plaatselijk over het hoofd wordt gezien, vanwege de sterke gelijkenis met Azuurwaterjuffer en Maanwaterjuffer. In Fryslân zijn natuureservaten te bedenken waar de soort misschien voor zou kunnen komen, zoals Delleboersterheide & Diaconievene, Kettlikerkar en -heide of Schaopedobbe.

Noordse glazenmaker

Aeshna subarctica

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend. De wetenschappelijke

naam '*subarctica*' betekent noordelijk. De Noordse glazenmaker staat als bedreigd op de Nederlandse Rode Lijst (categorie 2) en lijkt sterk op de algemener voorkomende Venglazenmaker. Belangrijke kenmerken zijn twee duidelijke gele strepen op de onderkant van het borststuk en twee duidelijke donkere vlekken op de verder gele onderlip. Deze glazenmaker, die vooral in augustus actief is, houdt van vennen en levende hoogvenen met drijvende veenmosvegetaties. Mogelijk is de soort in de afgelopen jaren waargenomen in het Fochteloerveen, maar deze waarneming is niet bevestigd (mond. med. R. Ketelaar). Op zich zou de soort ook goed voor kunnen komen in de hoogveenkern op de Delleboersterheide.

Oostelijke witsnuitlibel *Leucorrhinia albifrons*

Een Friese naam voor deze soort is niet bekend. De naam '*Leucorrhinia albifrons*' verwijst naar het witte voorhoofd dat deze soort meestal heeft,

maar dat soms zelfs donkerbruin kan worden. Ze staat als ernstig bedreigd (categorie 1) op de Rode Lijst en komt in Nederland dan ook mogelijk uitsluitend nog zeer zeldzaam voor op hogere zandgronden. De Oostelijke witsnuitlibel is een karakteristieke soort van matig voedselarme (kwelgevoede) bosplasjes en vennen. Een opvallend kenmerk van deze soort zijn de witte achterlijfhangsels, iets wat echter ook de Sierlijke witsnuitlibel heeft. Aan de zijkant van de onderlip zit een kenmerkende witte vlek. De laatst bekende waarneming uit Fryslân dateert uit 1994 van Zuidoost-Fryslân (Aeckinga); dit betrof een zwerfend exemplaar (mond. med. R. Ketelaar). De soort gedijt optimaal in de mooiste verlandingsgordels, grenzend aan drijvende watervegetaties, met waterleliebladeren en andere. In West-Europa is ze vrijwel uitgestorven, maar in Scandinavië daarentegen plaatselijk nog vrij algemeen. Er zou gericht naar deze soort gezocht kunnen worden op o.a. de Schaope-

dobbe, Delleboersterheide & Diaconievène, Ketlikerskar en -heide, Duurswouderheide of Mandefjild.

SLOTWOORD

Voor dit artikel is geput uit een lange lijst van bronnen en mededelingen. Iedereen die tot deze bronnen of mededelingen behoort wordt vanzelfsprekend hartelijk bedankt voor zijn of haar medewerking. Robert Ketelaar wordt bedankt voor zijn opmerkingen bij een eerdere versie van de tekst. Marten Zijlstra leverde de informatie over de Friese naamgeving aan. Wij zijn ons ervan bewust dat het hier gepresenteerde overzicht niet volledig is. Indien mensen aanvullingen willen doorgeven dan zijn deze van harte welkom bij De Vlinderstichting, t.a.v. R. Ketelaar, Postbus 506, 6700 AM Wageningen (tel.: 0317-467346/ e-mail: robert.ketelaar@vlinderstichting.nl).

LITERATUUR

- BOER E.P. DE 2001. De libellen van de Alde Feanen. NVL-Nieuwsbrief 5 (4): 6-7. Mededelingenorgaan van de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie.
- BOER E.P. DE 2002. De libellen van de Alde Feanen. Twirre 13 (1): 23.
- BOER E.P. DE 2002. Libellen fan It Fryske Gea. Overzichtsrapport (concept, in druk). It Fryske Gea, Olterterp.
- BOERSMA J. 1981. It W yldde wrimelt, list fan yn sektenammen. Fryske Akademy, Dr. J. Botke-rige nr. 13. Ljouwert.
- BOS F. & M. WASSCHER 1998. Veldgids Libellen. Tweede druk, met Rode Lijst van Nederland en België. KN NV Uitgeverij, Utrecht.
- DIJKSTRA L. 1976. Overzichtsrapport Groote Wielen-Oost. It Fryske Gea, Olterterp.
- FOKKEMA J. 2002. Collectiegegevens Fries Natuurmuseum, Leeuwarden.
- GRIFFOEN R.H.W. & H.M.G. UILHOORN 1997. Insecteninventarisatie op de Dellebuursterheide [in 1995 en 1996]. Voorlopig rapport in eigen beheer.
- GRIFFOEN R.H.W. & H.M.G. UILHOORN 1997. Voorlopige resultaten insecteninventarisatie Dellebuursterheide 1997. Verslag in eigen beheer.
- GRIFFOEN, R.H.W. & H.M.G. UILHOORN 1997-2000. Waarnemingen Dellebuursterheide. Excursieboekje.
- HEIJDEN A.E. VAN DER 1999. Donkere waterjuffer *Coenagrion armatum* herontdekt tijdens Weerribbenexcursie. NVL-Nieuwsbrief 3 (4): 4-5. Mededelingenorgaan van de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie.
- HEIJDEN A.E. VAN DER 2000. Een vondst van een populatie Donkere waterjuffers (*Coenagrion ornatum*) in De Weerribben. Brachytron 4 (2): 16-19.
- HETTEM A. H. 2001. Ontdekking nieuwe vindplaats Groene glazenmaker in de Alde Feanen. Artikel in Leeuwarder Courant van 25 augustus.
- HOOIJMEIJER J.C.E.W. & T. JAGER 2001. Libellen van de Lendevallei. Twirre 12 (1): 6-9.
- KETELAAR R., P. DE BOER & A. VAN DER BURGH 2001. Nieuwe vindplaatsen van de Noordse winterjuffer (*Sympyga paedisa*) in Nederland. Brachytron 5 (1 & 2): 28-31.
- KETELAAR R. & K. UILHOORN 2000. Voorlopig overzicht van de Groene glazenmaker in Fryslân. Twirre 11 (4): 17-19.
- KETELAAR R. 2001^a. De donkere waterjuffer uit het duister? Rapport VS2001.027. De Vlinderstichting, Wageningen.
- KETELAAR R. 2001^b. De speerwaterjuffer in Nederland: verspreiding, ecologie en bescherming. Rapport VS2001.032. De Vlinderstichting, Wageningen.
- MENSINK G. 2001. Een nieuwe populatie van de Gevlekte glanslibel (*Somatochlora flavomaculata*) in Nederland? Brachytron 5 (1&2): 32-35.
- NIEUKERKEN E.J. VAN (EINDRED.) 1995. Verspreidingsgegevens van de Nederlandse libellen. Samengesteld door NJN, JNM, NLO & EIS-NL. Bijlage bij Nieuwsbrief EIS - Nederland, 23. Stichting European Invertebrate Survey - Nederland, Leiden.
- NIJLAND F. 2002. EHS Trynwalden-Bûtenfjild. Rapportage over een gerealiseerd deel van de Ecologische Hoofdstructuur in Fryslân: feiten - stand van zaken - bescherming - aanbevelingen. Wielenwerkgroep / Bureau N, Leeuwarden.
- NOBEL W. T. DE, J. H. BOUWMAN, H. VAN KLEEF & A. J. J. LEMAIRE 2002. Beleidsmonitoring OBN-Fauna 2001. Voff, Nijmegen.
- STIENSTRA D. 2000. De libellen van het Ottema-Wiersmareservaat in 1999. Twirre 11 (2): 9-10.
- STIENSTRA D. 2001. Nieuwe vindplaats van de groene glazenmaker. Veld en Vitrine: 2132-2134.
- WASSCHER M. T. 1990. Lijst van bedreigde en uitgestorven libellensoorten in Nederland (Odonata). Entomologische Berichten 50 (7): 77-80.
- WASSCHER M., G. O. KEIJL & G. VAN OMMERING 1998. Bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport IKC-Natuurbeheer nr. 30. IKC Natuurbeheer, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Wageningen.
- ZIJLSTRA M. 2000. Overzicht libellenwaarnemingen Fryslân. Excel-tabel (ongepubliceerd).
- ZIJLSTRA M. 2001^a. De Vroege glazenmaker, een voorbeeld van nog veel te verrichten veldwerk. Twirre 12 (5): 181-182.
- ZIJLSTRA M. 2001^b. Overzicht libellenwaarnemingen 2001. Excel-tabel (ongepubliceerd).

Sietske Rintjema, It Fryske Gea, afdeling Planning & Onderzoek,
Postbus 3, 9244 ZN Beetsterzwaag (tel.: 0512-381448)
Karin Uilhoorn, Zwette 66, 8446 MK Heerenveen (tel.: 0513-610721)